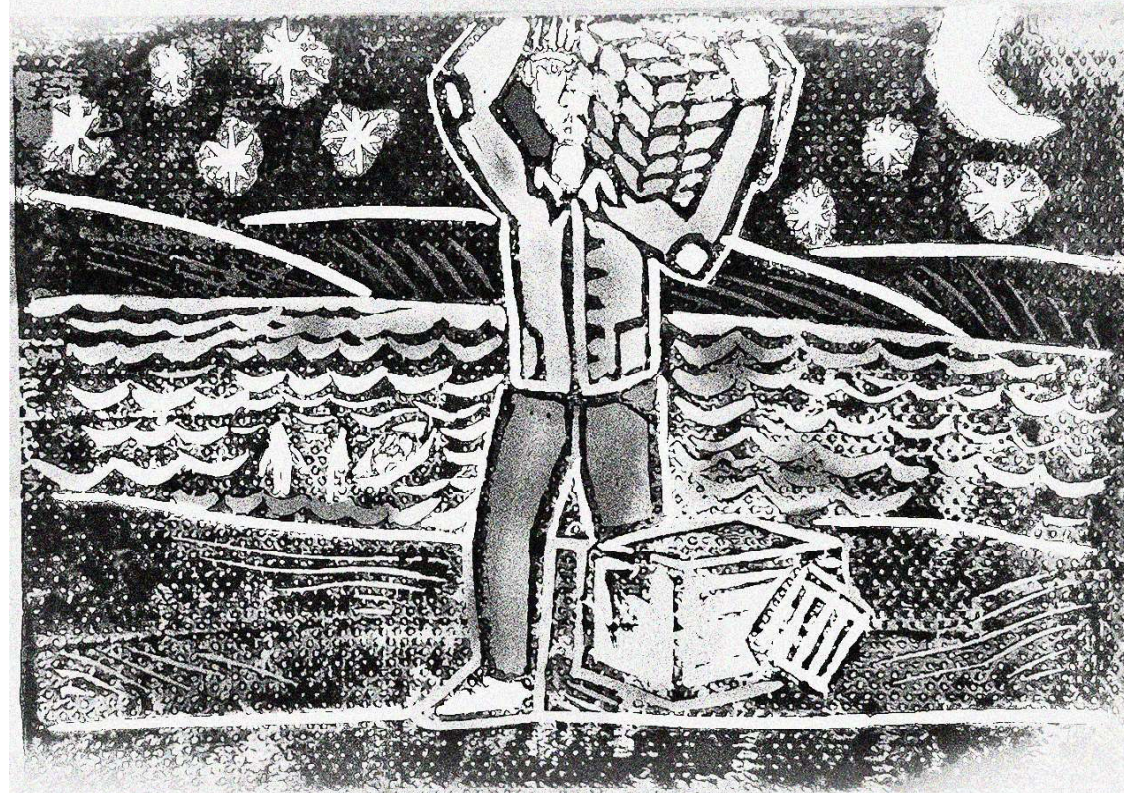

Despre anarhie vom lămuri numai că noi suntem încredințați că autoritatea este una din piedicile cele mai mari la dezvoltarea omenirii și că toate formele de stat sunt rele, începând de la monarhia cea mai absolută, până la republica radicală sau chiar până la „statul popular” al socialiștilor etatiști. Societatea viitoare se va cămui singură și toate lucrurile se vor regla prin bună înțelegere și fără de stăpâni. [...] Acum anarhiștii se mai deosebesc de etatiști și prin aceea că nu se amestecă în alegeri cu gândul de a merge la Cameră, știind bine că prin cameră nu se va face niciodată nimic. [...] Îndemn și eu pe tinerime să iubească adevărul, să caute a înțelege bine cum stau lucrurile în lumea de azi și să se dea de partea celor nedreptățiți. Din munca țăranului și a alor muncitori trăiește și se luminează.

Un socialist anarhist, Iași, 1883

Anarhismul și vechea mișcare socialistă

Pagini Libere este o editură anarhistă.

Suntem un colectiv descentralizat, autonom și organizat non-ierarhic. Scopul nostru este acela de a oferi publicații (cărți, broșuri, fanzine etc.) în limba română și, uneori, în alte limbi, în ideea de a populariza și inspira viziuni și practici alternative la sistemul actual, capitalist și autoritar.

Tradiția libertară a fost întotdeauna una în care pamfletele, tipăriturile clandestine și materialele tipărite rapid și pe ascuns au circulat liber, neîngrădit. Continuând această tradiție, materialele publicate de către Editura Pagini Libere pot fi folosite, adaptate sau modificate de către oricine dorește acest lucru, însă nu cu un scop comercial. Cerem, pe cât posibil, persoanelor care folosesc materialele publicate de noi sau părți din acestea să specifice, într-o formă neintruzivă, sursa de unde au preluat materialele respective.

pagini-libere.ro

facebook.com/editurapaginiliber

instagram.com/paginiliber

editurapaginiliber@protonmail.com

Colectivul Pagini Libere este conștient de impactul ecologic al cărților în format fizic, așa că îți reamintim:

Împarte

Cu cei dragi, din familie sau comunitate, cărțile tale.

Donează

Cărțile de care crezi că nu mai ai nevoie.

Nu arunca

O carte, oricât de deteriorată, nu se aruncă niciodată.

Repară

Fă-ți timp pentru a repara o carte și dă-i șansa ca ea să lumineze mintea altor oameni.

Nu cumpăra ce nu ai nevoie

Nu cumpăra cărți doar de decor.

Cumpără numai ceea ce te interesează cu adevărat.

Deja apărute:

BROȘURI:

I. În română

1. *A. Răvășel* – Mircea Rosetti
2. *Adrian Tătăran* – Panait Mușoiu
3. Anarhismul și vechea mișcare socialistă
4. *Andie Nordgren* – Anarhia relațională (introducere de *hopancarusel*)
5. Anuarul Anarhivei 2020
6. *bell hooks* – Să înțelegem patriarhatul
7. *Carolina Vozian* – Carte, cocon, cochilie, cameră, chirie
8. *Colin Ward* – Anarhismul ca teorie a organizării
9. *CrimetbInc* – Vot vs. Acțiune Directă
10. *Cristian-Dan Grecu* – Csipike – piticul comunist
11. *David Graeber* – Ești un anarhist? Răspunsul te-ar putea surprinde!
12. *David Graeber* – Noii anarhiști
13. *David Graeber* – Speranța în comun
14. *Dennis Fox* – Anarhism și psihologie
15. *Necunoscut* – Slogane din mai 68
16. *Emma Goldman* – Căsătorie și iubire
17. *Emma Goldman* – Gelozia: cauze și posibile remedii
18. *Emma Goldman* – Nu există Comunism în URSS
19. *Errico Malatesta* – Anarhia
20. *Giorgio Agamben* – De la un stat al controlului către un praxis al puterii destituate
21. *Institutul pentru Studii Anarhiste* – Genul
22. *Ionuț-Valentin Cucu* – Kurzii, între naționalism identitar și federalism libertar
23. *Martin Veith* – Neobosit! Iuliu Neagu-Negulescu
24. *M.E.K.A.N.* – Demoni Dansatori: cugetări provizorii asupra mișcării free party siciliene
25. *Mihail Bakunin* – Catehism revoluționar
26. *Murray Bookchin* – Municipalismul libertar
27. *Philip Richlin* – 10 reguli pentru o societate non-violentă
28. *Piotr Kropotkin* – Ordinea
29. *Robert Graham* – Ideea generală a Revoluției la Proudhon
30. Suprarealism și anarhism
31. *Veda Popovici* – Poliția Ucide! Practici și principii pentru o solidaritate feministă anti-represiune
32. *Vlad Brătuleanu* – Anarhismul în România

II. În maghiară

33. A Combahee River Collective Nyilatkozata
34. *Audre Lorde* – A düh használatáról: a rasszizmusra válaszoló nők

35. *Audre Lorde* – Életkor, rassz, osztály és nem: Nők újradefiniálják a különbséget
36. *bell hooks* – Feminista politika
37. *bell hooks* – Megérteni a patriarhátust
38. *Carolina Vozian* – Könyv, kégli, kéreg, kuckó, kvártély
39. *Georgiana Aldessa Lincan* – A fehér privilégium felhasználása a társadalmi igazságosságért folytatott harcban
40. *Kimberlé Crenshaw* – Az interszekcionalitás sürgőssége
41. *Vincze Enikő* – Küzdelmek a társadalmi reprodukció terén világvárvány idején: Lakhatási igazságosság Romániában
42. *Giorgio Agamben* – Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig
43. Határonkon átvélő feminista manifesztum
44. *Murray Bookchin* – Libertárius municipalizmus
45. *Oana Dorobanțiu* – Szövetségesség és performativitás: mit jelent szövetségessnek lenni?

III. În engleză

46. *Cosmin Koszor-Codrea* – Science popularization and Romanian anarchism in the nineteenth century
47. *Cristian-Dan Grecu* – Csipike – the Communist Pipsqueak
48. *M.E.K.A.N.* – Ecstasy in the time of cholera
49. *Vlad Brătuleanu* – A Brief History of Anarchism in Romania
50. *Veda Popovici* – La Police assassine ! Pratiques et principes pour une solidarité féministe contre la répression.

CĂRȚI:

I. În română

1. Nicolas Trifon: un parcurs libertar internaționalist – interviuri
2. *Iuliu Neagu-Negulescu* – Arimania
3. *Mihail Bakunin* – Dumnezeu și Statul

*Națiuni, Jurisprudențe,
Temple, falșii voștri zei
Nu vor prețui nimic pentru
noi, născuți Atei!*

Mircea Demetraide, *Libertății*
(lui Mircea C. Rosetti)

„Despre nici o altă țară europeană nu se știe atât de puțin în privința mișcării anarhiste” ca despre România, scriau Martin Veith și Maria Lidia într-un scurt articol dedicat revoluționarului basarabean Zamfir Arbure-Ralli¹. În ciuda unor inițiative recente în această direcție, o istorie comprehensivă a pătrunderii ideilor anarhiste în România, începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, rămâne încă să fie scrisă. Și asta cu atât mai mult cu cât răspândirea textelor și ideilor anarhiste nu pare să fi fost cu totul neînsemnată la noi, așa cum poate am fi tentați să credem.

De-a lungul timpului, începând chiar din secolul al XIX-lea, au existat totuși mai multe încercări de a schița tablouri ale anarhismului românesc, chiar dacă ecourile ulterioare au fost, în general, slabe.² Istoricul Max Nettlau, de exemplu, a întocmit în 1897 o listă a tuturor publicațiilor, broșurilor, tra-

---

1. Maria Lidia & Martin Veith, *Zamfir C. Arbure: Memoriile unui anarhist din România*, <http://www.syndikalismusforschung.info/zamfirro.htm>.

2. Pentru o prezentare sinoptică a tuturor acestor încercări, a se vedea Adrian Tătăran „Anarhismul în România: istoriile uitate ale unei istorii uitate”, în *Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași*, IX/2018, pp. 7-24.

ducerilor și scrierilor de inspirație libertară apărute până atunci în România. „Originile mișcării socialiste românești”, nota Max Nettlau în preambulul care însoțea minuțioasa listă biografică, „au fost anarhiste”³.

Remarca istoricului libertar poate părea surprinzătoare, mai ales dacă se pornește de la ideea că „o mișcare propriu-zisă de anarhism militant sau de teoreticieni anarhiști nu am avut”⁴, opinie încă preponderentă atunci când vine vorba de istoria anarhismului în România. Însă pentru cercetătorul pornit la drum fără povara acestei preconcepții, surprinzătoare devine abia uitarea tradiției libertare autohtone, care, contrar unei judecăți parțiale și simpliste, este, de fapt, una îndelungată, diversă și cu bogate ramificații. Interesul recuperării și povestirii istoriei neștiute a anarhismului românesc nu ține, prin urmare, doar de un simplu demers restaurativ și de documentare, fără îndoială și el important. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, mai ales în cazul anarhismului, urmele și posibilele sale conexiuni sunt încă puțin înțelese ca atare, ele ascunzând nu numai o istorie locală necunoscută, ci mai ales un nou mod de a privi, de a parcurge și de a înțelege teritorii istorice, politice, sociale și culturale considerate până azi familiare.

Periodizare

Așezarea unor puncte de reper pe această hartă cu (încă) destule necunoscute, pare necesară ca preambul al discuției. Intervalul pe care-l avem în vedere este epoca „clasică” a dezvoltării anarhismului, care începe aproximativ cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și se întinde până la al Doilea Război Mondial. Deși aici ne vom concentra mai mult asupra începuturilor acestei istorii în România, prezentarea pe scurt a celor trei faze ale pătrunderii și răspândirii ideilor libertare la noi nu este cu totul lipsită de interes.

O primă perioadă, aflată sub influența revoluționarilor narodnici refugiați în Principate, dar și a literaturii anarhiste pe care tinerii întorși de

3. „Les origines du mouvement roumain furent anarchistes” (traducerea mea). Max Nettlau, *Bibliographie de l'anarchie*, Bibliothèque des „Temps Nouveaux”, Bruxelles, 1897, p. 202.

4. Nicolae Petrescu, „Anarhismul”, în *Doctrinile partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de ISR*, Cultura Națională, București, 1923, p. 198.

Lecturi sugerate:

- Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)*, Editura Minerva, București, 1975.
- Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Editura Politică, București, 1973.
- Vlad Brătuleanu, *Anarhismul în România*, Pagini Libere, 2018.
- Călin Cotoi, *Inventing the Social in Romania (1848-1914)*, Brill, Paderborn, 2020.
- Adrian Dohotaru, *Socialiștii. O moștenire (1832-1921)*, Cartier, Chișinău, 2019.
- Cosmin Koszor-Codrea, *Science Popularization and Romanian Anarchism in the Nineteenth Century*, Pagini Libere, 2019.
- Zigu Ornea, *Curentul cultural de la Contemporanul*, Minerva, București, 1977.

care dă viață, o știință din care a dispărut spiritul autorității”²⁷ și rezumând astfel într-o singură imagine etosul unei întregi generații.

Într-o anumită măsură, am putea spune că istoria pătrunderii și răspândirii ideilor anarhiste în România ilustrează într-o manieră convingătoare teza lui Richard D. Sonn, care scria că însemnătatea criticii anti-autoritare nu poate fi înțeleasă numai în termenii filozofiei politice, ci trebuie interpretată mai degrabă „ca o largă răzvrătire culturală”²⁸, trăsătură esențială a anarhismului, de regulă trecută cu vederea, iar în cazul României cu totul ignorată. Dacă vechea mișcare socialistă românească s-a manifestat preponderent ca o largă mișcare culturală, menită să „opereze o radicală mutație de mentalitate”²⁹, acest lucru s-a datorat într-o mare măsură, prin urmare, originilor sale bakuniniste, dar și orientării sale vădit libertare din perioada de început.

Acest text a apărut inițial în nr. 54 al revistei *Idea: artă+societate*, Cluj, 2019

27. Iuliu Neagu, „Cuvântul nostru”, în *Vremuri noi – organ comunist-libertar*, anul I, nr. 1, octombrie 1908, p. 2.
28. Richard D. Sonn, *Anarchism and Cultural Politics in Fin de Siècle France*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 1989, p. 4.
29. Zigu Ornea, *Curentul cultural...*, p. 16.

la studii din Occident o răspândeau în țară, poate fi plasată între anii 1870 și 1892. De la mijlocul anilor 1880, datorită criticului Constantin Dobrogeanu-Gherea, tendințele anarhiste încep să fie marginalizate, mișcarea socialistă îmbrățișând modelul social-democrației germane și calea marxismului. Momentul epulzării pilduitoare din mișcare a publicistului Panait Mușoiu, acuzat că ar fi nutrit simpatii

libertare, în 1892, marchează sfârșitul acestei faze de început și despărțirea celor două curente: cel marxist și cel anarhist.

O a doua perioadă, de maturizare și de maturitate, începe, prin urmare, după 1892 și se întinde până în prajma Primului Război Mondial, încheindu-se odată cu suspendarea apariției *Revistei Ideei*, cea mai longevivă publicație anarhistă de la noi, editată de același neobosit Panait Mușoiu. Este o perioadă mai degrabă eclectică. Vechile influențe narodnice, deși încă puternice, cedează locul anarhismul „uvrier” și sindicalismul revoluționar (popularizat, printre alții, de Iuliu Neagu-Negulescu).

Ultima fază, marcată de activitatea scriitorului pacifist Eugen Relgis, cuprinde intervalul dintre anii 1920 și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când, pentru a nu fi arestat de noile autorități, Relgis părăsește țara. Acești ani se află sub influența tendințelor așa-zis individualiste – vegetarianismul, pacifismul, esperantismul etc. –, deși, mai ales la început, încă existau mici grupuri și publicații de orientare uvrieră.

Revista Ideei

Acesta ar fi, pe scurt, tabloul de ansamblu. Textul de față își propune însă, așa cum am menționat la început, distingerea câtorva trăsături specifice formulărilor libertare timpurii, fiind preponderent concentrat, prin urmare, asupra primei faze.

Anarhie, anarhism

Schițarea tabloului sinoptic al perioadelor (și curentelor) istoriei libertare autohtone trebuie însă însoțită și de câteva lămuriri în ceea ce privește înțelesul noțiunilor folosite. Termeni ca „anarhie” sau „anarhism” poartă deja o puternică încărcătură semantică, iar în lipsa unor lămuriri, fie ele și schematice, riscul confuziilor este destul de mare.

Departate de a fi o expresie a haosului sau distrugerii, *anarhia* înseamnă în primul rând negarea autorității, respingerea oricărui „principiu prim” sau a oricărei poziții care s-ar pretinde absolută, imuabilă, nechestionabilă. În plan politic, anarhiștii refuză autoritatea statului, în plan economic pe cea a proprietății și a capitalismului, iar în plan moral sunt contestate autoritatea bisericii, a tradiției sau a relațiilor patriarhale.

Pe de altă parte, *anarhia* nu trebuie confundată exclusiv cu spiritul de negație sau cu revolta. Dimensiunea sa subversivă, de altfel esențială, nu poate fi însă despărțită de latura sa utopică, creatoare. Revoltei și refuzului îi corespund „afirmarea multiplului, a diversității nelimitate a ființelor și a capacității lor de a alcătui o lume fără ierarhie, fără dominație, fără alte dependențe decât libera asociere a forțelor radical libere și autonome”⁵. Pentru libertari ordinea (socială) nu poate fi unică, exterioară, absolută sau fixă, ci, dimpotrivă, este multiplă, immanentă, dinamică și relativă, apropiată de spontaneitate, de libertate și decurgând oarecum firesc din ea. Idealul anarhiei este, prin urmare, o lume deschisă, fără stăpâniți și fără stăpâni, o lume a cărei ordine decurge firesc din solidaritatea oamenilor egali și liberi, iar nu din coerciție, privilegiu, ierarhie sau obediență.

5. Daniel Colson, *Petit lexique philosophique de l'anarchisme. De Proudhon à Deleuze*, Librairie Générale Française, Paris, p. 27.

printre tineri. Noțiunea împărtășirii cunoștințelor în afara circuitelor oficiale ale științei, nevoia unei largi solidarități sociale care să impulsioneze transformarea din temelii a lumii, nu pot fi înțelese pe deplin decât în legătură cu ideea „mersului în popor”, aflată la baza viziunii socialiste narodnice.

Pe de altă parte, dimensiunea socială și culturală (în sens larg) a activității socialiștilor români ținea și de poziția asumată de aceștia în relație cu puterea politică. Critica orânduirii întemeiate pe autoritate și ierarhii însemna respingerea parlamentarismului și a politicii partinice, de stat. Înfăptuirea unei revoluții sociale cuprinzătoare, singurul țel legitim în viziunea anarhiștilor, nu trebuia confundată cu simplele schimbări în ierarhia puterii care însoțesc, de regulă, revoluțiile politice. Astfel că singurul teren pe care se putea duce lupta de emancipare era tocmai cel social, intelectual și cultural, cel al cuvântului, al practicilor și al conștiințelor.

Concluzii

Dorința de instruire și de împărtășire a cunoașterii, năzuința de a crea alternative la circuitele închise și rigide ale științei oficiale, dimensiunea culturală (și socială) a revoltei libertare se regăsește, ca un fir roșu, și în celelalte perioade despre care am amintit, chiar dacă nu de fiecare dată îmbracă aceleași expresii. Ecourile acestei viziuni inaugurale le găsim nu numai în activitatea socialiștilor ieșeni, ci și ceva mai târziu, în scrierile și preocupările anarhiștilor români de la sfârșitul veacului al XIX-lea. Într-un articol publicat în 1897, în revista *Mișcarea socială*, scoasă de Panait Mușoiu și Panait Zosîn, Iuliu Neagu, viitorul militant sindicalist, scria că „anarhia e o teorie, e o știință, ceva mai mult după părerea unora, ea e sinteza științei. Deci ca s-o înțelegi, trebuie mai întâi să înțelegi știința.”²⁶ Unsprezece ani mai târziu, în *Vremuri noi*, același Iuliu Neagu revenea asupra chestiunii, definind anarhismul ca „acea știință vie și

26. Iuliu Neagu, „Zădarnic”, în *Mișcarea socială*, nr. 23, septembrie 1897, p. 1.

a modelat într-un mod hotărâtor peisajul intelectual și cultural al epocii. Răspândirea ideilor anarhiste a fost însoțită de o intensă activitate de popularizare a științei și de o importantă producție literară, încurajând astfel apariția unor discursuri alternative (fie ele literare, critice sau științifice), ostile în mare parte discursurilor dominante, tradiției și culturii instituționalizate. Exemplul *Contemporanului* este cât se poate de grăitor în acest sens, deși nu este unul izolat. De altminteri, nu este greu de ghicit în zelul iconoclast al redactorilor de la *Contemporanul*, care și-a început aparițiile printr-o campanie susținută de demascare a falsei științe, a imposturii academice și a plagiatului, urmele unei evidente sensibilități anti-autoritare. Multe somități universitare, științifice și culturale s-au aflat de-a lungul timpului sub temuta lupă critică (și demolatoare) a impertinenților redactori, mereu bucuroși să coboare idolii de pe socluri.

Așa cum remarca și Sofia Nădejde, una dintre membrele importante ale cercului ieșean, în această perioadă anarhistă, nu era vorba de „bombe” sau atentate, ci de „propagandă prin viu grai și prin scris”²⁵ – formă în care și găsiseră expresia atât spiritul de revoltă, cât și setea de cunoaștere neîngrădită a tinerilor socialiști. Astfel că, alături de volumele din Darwin, Haeckel sau Ludwig Büchner, o mare parte a lecturilor și discuțiilor era dedicată autorilor clasici ai anarhiei, Bakunin, Kropotkin, Malatesta, Grave sau Reclus, editați în numeroase traduceri.

Concentrarea energiilor către emanciparea obștească și răspândirea noilor idei nu era străină, prin urmare, de concepțiile anarhiste îmbrățișate de socialiștii români, îndatorate profund, așa cum am arătat, revoluționarilor narodnici din Imperiul Rus. O demonstrează cu prisosință puzderia de texte, traduceri, broșuri și publicații cu „suflu anarhist” apărute în această perioadă, dar și numeroasele cercuri de lectură și de autoinstruire, asemănătoare celor din Rusia, care au însoțit răspândirea acestui difuz (dar profund) spirit libertar

25. Sofia Nădejde, „Amintiri din mișcarea socialistă”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare...*, p. 72.

Nici aspirațiile anarhiștilor români de la sfârșitul secolului al XIX-lea nu erau diferite. Pentru poetul Mircea Demetriade, de pildă, generoasa viziune libertară putea fi astfel rezumată: „Bunul trai pentru toți. Pentru toți frumosul. Slobod individul. Slobodă comuna. Slobodă iubirea...”⁶

Exilați, nihilști, anarhiști

Ideile socialiste și literatura revoluționară au început să pătrundă în țară în anii '70-'80 ai secolului al XIX-lea, mai ales prin intermediul revoluționarilor din Imperiul Rus care găsiseră în România un refugiu din calea persecuțiilor țariste. Așezat aproape de granița cu Rusia, Iașul a devenit în scurt timp unul dintre principalele puncte de tranzit pentru nihilștii și revoluționarii ruși, dar și pentru contrabanda de literatură interzisă.

La acea vreme au început să pătrundă, mai ales în marile centre urbane, și textele lui Reclus, Kropotkin, Bakunin, Jean Grave sau Jules Vallès, care erau citite și dezbătute cu împătımire în cercurile de studiu ale elevilor și studenților. Sub impresia noilor idei și lecturi, un difuz spirit de răzvrătire pune treptat stăpânire pe tineri, tulburând vechea așezare a lucrurilor. „Strămoșeasca putere părintească se zguduia din temelii, prestigiul clerului slăbea, autoritatea mentorilor școlari se fărâmița. Plutea în aer un duh rău, prin școli și prin familiile burgheze”⁷, își amintea C. D. Anghel, unul dintre cei asupra cărora neașteptatul val de răzvrătire tinerească lăsase o profundă impresie.

Odată ajunși în România, nihilștii au început „o vajnică propagandă anarhistă”⁸, asemeni originalului doctorului Nicolae Russel, unul dintre mentorii cercului socialist ieșean, ai cărui membri înclinau deja către idealurile revoluționare libertare. „Ne intitulam anarhiști”⁹, își amintea Constantin Mille,

6. Mircea Demetriade, „Voiți!”, *Mișcarea socială*, nr. 3, martie 1897, p. 1.

7. C.D. Anghel, „Cum am devenit socialist”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)*, Editura Minerva, București, 1975, p. 236.

8. A se vedea Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Editura Politică, București, 1973, p. 79.

9. Const. Mille, „Doctorul Russel”, *Lumina*, Iași, an. I, nr. 8, 15 ianuarie 1896, p. 58, *apud* Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille...*, p. 60.

studentul care reușise să scandalizeze lumea bună a Iașului, provocând o grevă studențească și declarându-se ateu. Iar Ioan Nădejde, unul dintre „profesorii revoltei” care-i cuprinsese pe tinerii de atunci, își începea apărarea în fața juriului care decidea eliminarea sa din învățământ pe motivul răspândirii ideilor socialiste de la catedră, cu sfidătorul și emfaticul „Noi suntem anarhiști!”¹⁰.

Venirea la Iași în 1879 a „doctorului american”, așa cum era poreclit Russel (pe numele său adevărat Nikolai Sudzilovski), notoriu pentru convingerile sale extravagante (mai precis anarhiste), a grăbit coagularea grupului socialist și a marcat începutul propagandei printre elevii, studenții, dar și muncitorii ieșeni¹¹. Toate acestea au culminat cu apariția ziarului *Besarabia*, iar mai apoi a revistei *Contemporanul*, evenimente care nu pot fi, prin urmare, despărțite de răspândirea literaturii și ideilor anarhiste sau de influența și de activitatea revoluționarilor narodnici.

Nicolae Russel

Contrabandă și propagandă

Începuturile „cercului socialist din Iași”, aflat la originea apariției, în 1881, cunoscutei reviste științifice și literare *Contemporanul* – publicație care a

10. A se vedea *Procesul fraților Nădejde*, Tipo-litografia „Buciumul român”, Iași, 1881, p. 11.

11. În primăvara anului 1881, lucrătorii de la atelierele Briese din Iași au părăsit lucrul, punând bazele unei cooperative după principii colectiviste și „falansteriste”. Erau inspirați, se pare, de concepțiile socialist-utopice promovate de tinerii anarhiști ieșeni. Statutele întreprinderii au fost redactate de doctorul Russel, care nu era cu totul străin de astfel de inițiative. Episodul „falansterului” din Iași este amintit de Tiberiu Avramescu în lucrarea sa *Constantin Mille...*, pp. 84-85.

care tânărul „cu părul lung, aproape până la umeri, cu o față cu trăsături fine, cu niște ochi mari întunecați de un nor de melancolie”²² dorise să-l cunoască. Mircea Rosetti, ale cărui calități oratorice îl făcuseră celebru în cercurile revoluționare din Paris, a scris și două strălucite texte libertare, publicate în 1882, la puțin timp după moartea sa timpurie²³; dar și o serie de nuvele, în care urmele unor reflecții de inspirație „bakuninistă” sunt ușor de identificat. „Lumea”, scria tânărul anarhist,

este predată superstiției, neștiinței, prejudecăților; pentru că biata și mult încercata omenire este cărmuită, asuprită, subjugată de-o religie funestă și crudă, sălbatică și egoistă, imorală și înjositoare, de-o religie contra naturii, care frică, râvnă, pizmă, ură a semănat între oameni; care ticăloși, dușmani unul altuia, blestemați ne-a făcut; care ne-a tăvălit în noroi, în gunoi, în mocirlă spre a putea mai sigur și mai cu îndemănare să ne mențină în rușinoasa sa robie; de-o religie împietrită, nesimțitoare, vrăjmașă înverșunată a lumii, potrivnică neîmpăcată a iubirii; de-o religie care se adapă cu lacrimile noastre, se nutrește cu sângele nostru, se bucură la auzul suspinelor noastre, își râde de țipetele și vaietele noastre; de-o religie ce lingușește pe cel slăvit și lovește pe cel oropsit; de-o religie care ne amărăște viața, care ne chinuiește, ne muncește, ne înspăimântă, ne îngrozește; de-o religie, în fine, care ne roade inima, ne spurcă cugetarea, ne distruge voința mai înainte de-a ne arunca în groapa ce ne-a săpat!²⁴

De la răzvrătire la știință: *Contemporanul*

Vântul de răzvrătire tinerească, întetșit de literatura și de ideile socialiste și libertare care pătrundeau la sfârșitul secolului al XIX-lea în România,

22. Zamfir C. Arbure, „Elisée Reclus (Din amintirile mele personale)”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)*, Editura Minerva, București, 1975, p. 39.

23. Mircea Rosetti, *Cărmuiți și cărmuitori sau scrisori către dezmoșteniți și Stăpânii noștri – note. Arta de a governa sau sfaturi date de un sclav claselor conducătoare*, Tipografia „Românul”, București, 1882.

24. Mircea C. Rosetti, „Spovedania unei murinde”, în *Nuvele*, Tipografia „Românul”, București, 1882, pp. 28-30.

semnat sugestiv „Un socialist anarhist”. Probabil scris de Ioan Nădejde, textul, deși vădea o bună familiarizare a autorului cu teoriile marxiste, anunțând oarecum apropiata sa decizie de anarhism, poate fi considerat totuși un material ilustrativ pentru tendințele libertare ale socialiștilor români de atunci:

Despre anarhie vom lămuri numai că noi suntem încredințați că autoritatea este una din piedicile cele mai mari la dezvoltarea omenirii și că toate formele de stat sunt rele, începând de la monarhia cea mai absolută, până la republica radicală sau chiar până la „statul popular” al socialiștilor etatiști. Societatea viitoare se va cărmui singură și toate lucrurile se vor regla prin bună înțelegere și fără de stăpâni. [...] Acum anarhiștii se mai deosebesc de etatiști și prin aceea că nu se amestecă în alegeri cu gândul de a merge la Cameră, știind bine că prin cameră nu se va face niciodată nimic. [...] Îndemn și eu pe tinerime să iubească adevărul, să caute a înțelege bine cum stau lucrurile în lumea de azi și să se dea de partea celor nedreptățiți. Din munca țăranului și a alor muncitori trăiește și se luminează.²¹

Mircea Rosetti

O influență importantă asupra orientării anarhiste a tinerilor socialiști români, mai ales a celor aflați la studii în Apus, a avut-o și Mircea Rosetti, fiul cel mare al revoluționarului pașoptist C. A. Rosetti. Zamfir Arbure, de care l-a și legat o profundă amicitie, l-a întâlnit în 1877 la Geneva, chiar în biroul de lucru al geografului anarhist Elisée Reclus, pe

Mircea C. A. Rosetti

21. A se vedea „Apărarea socialismului de mai multe bârfeli neîntemeiate”, Tipografia D. Gheorghiu (strada Ipsilanti), Iași, 1883. Deși foaia volantă a apărut la Iași, fragmente din text au fost publicate și în revista *Dacia Viitoare*.

marcat profund fizionomia intelectuală a generațiilor de atunci, dar și direcția dezbaterilor de idei ale vremii¹² – se leagă și de însărcinarea pe care Zamfir Arbure a primit-o de la anarhistul Mihail Bakunin¹³, de-a găsi o rută sigură pentru transporturile clandestine de literatură revoluționară din Elveția în Imperiul Rus. Alături de alți câțiva studenți ruși, Zamfir Arbure înființase la Zürich o tipografie. Grupul, apropiat pe atunci de Mihail Bakunin, își propunea publicarea de texte subversive și răspândirea lor în Rusia, în vederea impulsivării și susținerii mișcărilor revoluționare. În 1873, în urma unor neînțelegeri personale, relațiile lui Arbure cu Bakunin s-au răcit, iar tinerii anarhiști și-au mutat activitatea la Geneva, de unde au continuat să trimită în imperiu numeroase publicații și broșuri. Activitatea lor, dacă e să-l credem pe istoricul Franco Venturi, a jucat un rol important în revirimentul mișcării „mersului în popor”, care înflăcărase din nou cercurile narodnice.

În 1872, prin urmare, la rugămintea lui Bakunin și înarmat cu un pașaport fals, Zamfir Arbure a venit la Iași, unde l-a întâlnit pe Eugen Lupu, pe atunci student, cel care l-a găzduit și l-a ajutat să pună la cale periculoasele transporturi peste Prut. Eugen Lupu a păstrat legături strânse cu Arbure, dar s-a aflat în legătură și cu alți narodnici ruși și basarabeni, aflați în trecere sau stabiliți deja în România, printre care-i putem aminti aici pe Nicolae Zubcu-Condreanu, unul dintre primii revoluționari ajunși în țară, sau pe criticul Constantin Dobrogeanu-Gherea. În primii săi ani petrecuți la Iași, tânărul Gherea, care era apropiat mai degrabă de aripa bakuninistă a mișcării narodnice, s-a ocupat o vreme de organizarea acelorași transporturi clandestine de literatură anarhistă provenite din Elveția, de la Zamfir Arbure.

În scurt timp, Eugen Lupu a început răspândirea de tracturi anarhiste printre studenții ieșeni. Așa l-a cunoscut pe eruditul și taciturnul Ioan

12. Pentru o prezentare mai detaliată a „curentului de la *Contemporanul*”, a se vedea excelenta lucrare a criticului Zigu Ornea, *Curentul cultural de la Contemporanul*, Minerva, București, 1977.

13. Episodul este amintit de Arbure în memoriile sale. A se vedea Zamfir Arbure, *În exil*, Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, Craiova, 1896, p. 111.

Nădejde, viitorul redactor al *Contemporanului*, căruia i-a făcut o puternică impresie dându-i să citească „broșurile lui Kropotkin, E. Reclus și alții”¹⁴ și at-răgându-l astfel către cauza revoluționară.

Alături de exuberanța tinerească, de excesele retorice sau de pozele sfidătoare luate de tinerii socialiști, zugrăviți ca „dinamitarzi” și „dușmani ai societății” de către publicațiile conservatoare, definitorie pentru activitatea cercurilor socialiste de atunci rămâne înclinația către studiu, rigoarea abordării chestiunilor sociale, dar și o anumită austeritate pe care „nihilisti” ca Zamfir Arbure sau Codreanu se pare că o imprimaseră mișcării de început. Pentru Arbure, nihilismul – nume generic prin care ajunseseră să fie desemnate laolaltă toate curentele revoluționare – era o „convicțiune liberă”, o știință a vieții și o aspirație etică ușor de rezumat în formula „a înțelege totul, a îmbrățișa totul.”¹⁵ La fel ca și pentru Bakunin, în cazul revoluționarului basarabean, luciditatea gândirii, cunoașterea și spiritul critic nu puteau fi, de fapt, despărțite de instinctul cel mai profund al vieții și de „facultatea răzvrătirii”. Idealul întrevăzut era o libertate trăită care, prin cunoaștere și activitate, să facă „legătura vie a omului cu totul”¹⁶.

Un manifest anarhist (1883)

Cu idei periculoase pentru ordinea socială se întorceau și studenții români aflați la Paris sau Bruxelles și care, „foarte tineri și înflăcărandu-se ușor, [...] se simțeau atrași, poate în mai mare măsură, de agitatorii anarhiști, aparent mai îndrăzneți și mai demni de a fi imitați”¹⁷, după cum nota istoricul Tiberiu Avramescu. Printre aceștia, de pildă, Gr. Maniu, tatăl poetului Adrian Maniu, scrisese o broșură în care-i îndemna pe țărani la răzvrătire împotriva stăpânilor și a cârmuirii, rezumând într-un mod cât se poate de plastic și succint

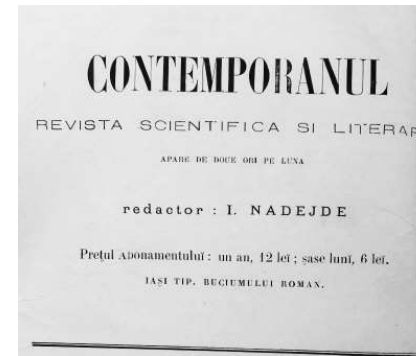
14. Sofia Nădejde, „Amintiri din mișcarea socialistă”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare...*, p. 62.

15. Zamfir Arbure, *În exil...*, p. 36.

16. Zamfir Arbure, *În exil...*, p. 39.

17. Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Editura Politică, București, 1973, p. 137.

profesiunea sa de credință anarhistă: „Nu-ți schimba stăpânii, cată să rămâi fără de stăpân!”¹⁸ Broșura fusese adusă în țară de Constantin Mille care, ex-matriculată de la Universitatea din Iași în urma unei greve studentești, trebu-

Contemporanul

se să se mute la Bruxelles, iar mai apoi la Paris, pentru a-și continua studiile. Fostul membru al cercului ieșean s-a alăturat grupului socialiștilor români din Paris, continuându-și astfel activitatea militantă. De altfel, Mille participa frecvent la întâlnirile socialiștilor și anarhiștilor din capitala franceză, de unde trimitea presei din țară corespondențe înflăcărate și belicoase, în care

anunța iminența unei mari răbufniri revoluționare mondiale.

„Atras de violenta propagandă anarhistă”, nota și Tiberiu Avramescu,

el comenta pozitiv congresul „fedeției jurasice” fondată de Bakunin, care avea loc în vara anului 1882 la Geneva, bucurându-se de prezența lui Piotr Kropotkin și Elisée Reclus. Au participat 50 de reprezentanți din Franța, Italia, Spania și Elveția – care au adoptat un manifest către „prieteniile revoluției”, la care Mille, cu naivitate, avea să subscrie.¹⁹

Constantin Mille, care scria și la *Contemporanul*, a devenit unul dintre fodorii revistei *Dacia viitoare*, scoasă în 1883 la Paris și Bruxelles de „grupul revoluționar român”²⁰. Orientarea „revoluționară și anarhistă” a revistei a atras imediat atenția presei conservatoare din țară care, prin vocea lui Th. Missir, pe atunci redactor al *Timbului*, nu a întârziat să-i atace pe tinerii publiciști. Replica a venit sub forma unui amplu manifest, publicat în 1883 la Iași și

18. Gr. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Tipo-litografia „Buciumului român”, Iași, 1882, p. 14.

19. Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille...*, p. 141.

20. Din grup mai făceau parte, printre alții, Vintilă Rosetti, Al. Bădărău, M. Săulescu, Gr. Maniu sau V. G. Morțun.